

Hoffmann István

Adalékok a mikrotoponimák kronológiai jellegzetességeihez*

1. A helynevek kronológiájával meglehetősen sokat foglalkoztak a magyar névkutatók. Érdeklődésük e kérdésben főképpen a településnevekre irányult, és elsősorban településtörténeti kérdéseket kíséreltek megválaszolni e vizsgálatok által. A helynévállomány nagy részét kitevő mikrotoponimákra, például egy-egy település helynévállományára azonban ebből a szempontból alig esett figyelem. E nevekről jobbra csak azt állapították meg a szakemberek, hogy jóval rövidebb életűek, mint a makrotoponimák, s nagyfokú változékonyság jellemzi őket (lásd például Sebestyén 1960, Inczei 1967, Papp L. 1969). Ezek a jellemzések ráadásul jobbra szubjektív megfigyeléseken alapultak, szisztematikus feldolgozások nem álltak mögöttük.

Az ilyen jellegű vizsgálatok csak abban az esetben folytathatók le, ha a mikrotoponimák köréből gazdag történeti és élőnyelvi névanyaggal rendelkezünk. Az elmúlt fél évszázadban a helynevek gyűjtése és közzététele – amely minden korábbinál összehasonlíthatatlanul több eredményt hozott – azonban érthetően és helyeselhető módon az élőnyelvi névanyag megismerését helyezte előtérbe. Emellett csak kevesen vállalkoztak arra, hogy egy-egy kisebb területnek, többnyire valamely településnek a helyneveit az elérhető történeti forrásanyag lehető legmélyebb kiaknázásával bocsássák közre. E ritka munkák közé tartozik Bíró Ferencnek a Körösladány (1999) és a Köröstarcsa (Bíró–Kalcso 2004) helyneveit bemutató kötete. A szerző Körösladány gazdag névanyagának ráadásul a rendszertani leírását is elvégezte (Bíró 2002). Az ilyen és az ehhez hasonló forráskiadványok a leginkább alkalmasak arra, hogy segítségükkel a mikrotoponimák kronológiai jellegzetességeit mélyrehatóan elemezzük, s ennek során az erre vonatkozó, olykor már-már sztereotípiaként hangoztatott megállapításokat felülvizsgáljuk, és empirikus vizsgálatokkal rajzoljuk meg e helynevek rendszertörténetét.

Jelen írással egy ilyen kutatási irányhoz szeretnék néhány szempontot adni oly módon, hogy az általam lehetségesnek, fontosnak tartott közelítésmódokat konkrét névkorpusz elemzése révén mutatom be. Vizsgálataimhoz azt a névanyagot választottam, amelyet én magam a legjobban ismerek: a közelmúltban tettem közzé a Pápa mellett fekvő (ma már közigazgatásilag a városhoz tartozó) Tapolcafőnek még az 1970-es években összegyűjtött helynévanyagát

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

(Hoffmann 2013). Ennek elméleti hasznosítására már egy ízben kísérletet tettem akkor, amikor e névrendszernek az összehasonlító vizsgálatát végeztem el a Tisza menti Nagykörű helyneveivel (Hoffmann 2015). Az alábbiakban Tapolca-fő helyneveit a névállomány időbeli változása szempontjából tekintem át.¹ E vizsgálatban elsősorban a rendszer egészének alakulását igyekeztem nyomon követni, és nem voltam tekintettel a nevek lexikális-morfológiai szerkezetét érintő változásokra. Ezek elemzését is fontosnak tartom azonban, s kidolgozandónak gondolom a mikrotoponimák változástipológiáját ugyanúgy, mint ahogyan azt Tóth Valéria a településnevekre vonatkozóan elvégezte (2008). E kutatások legcélravezetőbb módon megítélésem szerint az egyes helynévfajták (víznevek, domborzati nevek stb.) szerint folytathatók le. (E vizsgálatoknak a régi magyar helynevekre vonatkozó eredményeihez lásd például Györffy 2011 és Reszegi 2011.)

2. Valamely helynévállomány kronológiai jellemzése elsősorban a rendszer egészét érintő történeti folyamatok, változási tendenciák bemutatását kell, hogy jelentse. E kép azonban csakis az egyes nevek változástörténetének mozaikdarabjaiból állhat össze, így az áttekintő, általánosabb szabályszerűségeket kereső elemzés az egyes nevek történetének feltárását követően valósulhat meg. Egy ilyen vizsgálathoz leginkább az ún. névrekonstrukciós eljárás szolgálhat alapul (ehhez lásd Hoffmann 2010), amely abban különbözik a névfejtéstől, a szűkebben értelmezett etimológiától, hogy nem pusztán a megnevezések keletkezésének körülményeire van tekintettel, hanem a nevek későbbi történetére, változására, elmúlására is figyelmet fordít. A névrekonstrukciós eljárásnak ideális terepe egy-egy település teljes (pontosabban: a külső korlátok miatt teljesnek tekintett) helynévállománya, mivel a fenti körülményeket a nevek egymáshoz fűződő viszonyai olykor minden másnál élesebben világítják meg, azaz a névrendszer egyes elemei egymást kölcsönösen értelmezik, magyarázzák.

Egy-egy név történetének a megrajzolása azonban még a fenti feltételek megléte esetén sem egyszerű dolog. Vannak olyan tényezők, amelyek segítik, és vannak olyanok, amelyek gátolják az ilyen irányú kutatást.

Mindenekelőtt természetesen a név ránk maradt történeti és jelenkori adatai lehetnek a segítségünkre. A magyar nyelv történeti adatolhatósága – csakúgy, mint minden más élő nyelvén is – időben visszafelé haladva folyamatosan csökken, s az ilyen módon kutatható egy évezrednyi időszak első felét csak nagyon gyéren tudjuk dokumentálni. Ez az általános helyzet jellemzi a helynevek adatolását is, még ha a mondott időszak első évszázadaiból fennmaradt forrásadatoknak a zömét a helynevek teszik is ki. Ha pedig egy-egy település neveire szűkít-

¹ Mivel a továbbiakban szereplő nevek kivétel nélkül a fent említett munkámból valók, adataikra és a velük kapcsolatos információkra nem hivatkozom minden egyes esetben: a jelzett könyv betűrendes szótári állományában ezek könnyen visszakereshetők.

jük le a vizsgálatok körét, hosszú évszázadokon át igencsak gyér adatolással vagy akár teljes adat- és forráshiánnyal kell számolnunk.

Tapolcafő helynevei esetében a legrégebbi rendelkezésünkre álló adat, a *Tapolca* patak megnevezése 1245-ből való, maga a falunév pedig csak 1351-től adatolható. A község mai területén a középkorban még legalább további három település is létezett, ezek nevei azonban még később tűnnek fel: *Döbrés* 1369-től, *Simaháza* 1458-tól, *Mezőszeg* pedig 1488-tól szerepel a forrásokban. E nevek elsőként fennmaradt említése – ahogyan bármely mikrotoponimáé is – természetesen nem azt jelzi, hogy a kérdéses név az adott időtől kezdve létezik, hiszen mind a település, mind a név fennállhatott már akár évszázadokkal korábban is.

Egy-egy név meglétére más forrásból, mint a fennmaradt említésekből azonban csak kivételes esetekben következtethetünk. A fentiek közül például *Simaháza* (régén *Simonháza*) megnevezéséről általános névtörténeti ismereteink alapján megállapítható ugyan, hogy a falu – legalábbis ezen a néven – a 11., de még a 12. században sem nagyon állhatott fenn, mivel abban az időben a *-háza* utótagú településnevek típusa még aligha létezett a magyarság névadásában. A név tehát első adatánál korábbi is lehet, de hogy (nagy valószínűséggel) a 13. és a 15. századbeli feltűnése között mikor keletkezhetett, arról nincsenek ismereteink. Ugyanígy nem tudunk semmit a *Tapolcafő*, a *Döbrés* és a *Mezőszeg* nevek keletkezéséről sem, mivel ezek mikrotoponimából váltak településnévvé, s ez a változás a magyarság Kárpát-medencebeli – illetve jelen esetben konkrétan a Kisalföld szélén, a Bakony alján történt – megtelepedését követően bármikor megtörténhetett. A névrekonstrukciós eljárás során ráadásul még arra a kérdésre is választ várnánk, hogy a településnevek alapjául szolgáló mikrotoponimák mint eredetileg tájrészek megnevezései mikor keletkezhettek.² Nem jobb a helyzet a *Tapolca* név esetében sem, amely kétségtávol szláv nyelvű névadóktól származik, ám a névadás korára, illetőleg a szláv víznévnek a magyarba való kerülésére vonatkozóan semmiféle támpontunk nincs.

E fenti nevek esetében nagy valószínűséggel gondolhatjuk tehát, hogy első előfordulásuk nem magát a keletkezésük idejét mutatja, ám ezt a megállapítást nem nyelvi kritériumokra, nyelvészeti megfontolásokra alapozzuk, hanem a nyelvi elemek dokumentálásának általános szabályszerűségeire. Tudjuk ugyanis,

² A névrekonstrukciónak emellett persze azt is tisztázni kell, hogy a településnévből mikor és hogyan lett ismét mikronév, és ez milyen nyelvi, névrendszertani következményekkel járt (erre vonatkozóan lásd Hoffmann 1984–85). Mindez arra is utal, hogy a mikro- és a makrotoponimák történetét egymással való kapcsolatukban is vizsgálni kell. A mikrotoponimából lett településnevek korai adataiból gyakran következtethetünk az olykor csak jóval később adatolható mikronevekre. Az elpusztult települések neveinek története pedig közvetlenül is hatással lehetett a mikrotoponimiai rendszerek alakulására.

hogyan a neveknél a különféle dokumentumokba való bekerülése a név létezésétől független dolog, s ráadásul ezek fennmaradása is rendkívül esetleges. A mikrotoponimák nagy többségének adatolása pedig – e nevek funkciójából, helyzetéből adódóan – a településnevekénél is jóval véletlenszerűbb. A Tapolca-fő határában eredő, alakjáról elnevezett *Horgas-ér* neve csak a 18. századtól adatolható, a hársfákkal benőtt kiemelkedést jelölő *Hásmán-hegy* megnevezését pedig csak a 19. század elejétől tudjuk dokumentálni annak ellenére, hogy mindkét név denotátuma fontos objektuma a falu határának, amelyeknek a korábbi létezéséhez kétség sem férhet. Aligha hihető, hogy ezeket a falubeliek korábban semmilyen névvel ne illették volna akár már a település meglétének kezdetétől fogva is, ám az adatolástól eltérő időhatárok megállapítására esetükben semmilyen eszközzel nem rendelkezünk.

3. A helynevek körében – így a mikrotoponimák között is – kivételes esetnek tekinthető, ha egy-egy régi helynév keletkezésének az idejét viszonylag pontosan meg tudjuk határozni. Erre főképpen a műveltségi nevek esetében nyílnak lehetőségeink, ám ilyenkor sem maga a név, annak nyelvi jellegzetességei adják meg a fogódzót számunkra, hanem főképpen a megnevezett objektum történetéről való ismereteink.

A 17. század közepén keletkezett periratokból értesülünk például arról, hogy a Simaházi malomhoz közel új malmot építettek a Tapolca patakon, amely első említésekor, 1764-ben is még *Új kalló* néven szerepel. E név a fentiekből következtethetően nagy valószínűséggel már felbukkanása előtt jó száz évvel is ebben az alakban létezhetett, ahogyan – viszonyításképpen – a Simaházi malomnak az ugyancsak a 18. században feltűnő *Régi (szűr)kalló* megnevezése is. A Döbrési malom évszázadokon át fennálló, helyjelölő funkciójú neve mellett a 20. század elején jelenhetett meg a ma is általánosan használt *Kutrovác-malom* névváltozata, mivel ez idő tájt került a Kutrovác család birtokába. A Tapolca-fő északnyugati határában fekvő Bogács nevű terület egy részét *Házhelyes-Bogács*-nak nevezik, mivel az 1950-es években itt kaptak földet azok, akiknek a birtokát házhe-lyeknek osztották ki: a név maga is nyilvánvalóan ekkor keletkezhetett. Tapolca-fő község 1802-ben megállapodást kötött a faluban lakó csapómesterekkel új szűr-*kalló* malom létesítésére közel a Tapolca forrásaihoz, akik ugyanebben az évben már fel is építették azt. A század közepén *Helység malma*-ként említik, egy a 20. század elejéről való népnyelvi gyűjtés pedig *Falu malom*-nak mondja, s a legutóbbi időkig (az 1970-es években lebontották az épületet) *Falu malom*, *Község malma* néven ismerték a helybeliek. Az azonos szemléleten alapuló név-változatok létrejöttének időszakáról közelebbit azonban nem tudunk mondani, akár mindegyiket használhatták rögtön a malom megépítését követően is.

Történeti források híján a közösségi emlékezet is fenntarthatja egy-egy név létrejöttének az emlékét: egy addig névtelen kis forrás azt követően kapta a

Gyilkos-kút megnevezést, hogy a helybeliek szerint egy falubeli 1934-ben meghalt a belőle ivott víztől. E nevet jellemző módon az idősebbek nem is ismerik. Az egyéni emlékezetben azonban könnyen összekeverednek a múlt valós elemei a képzelt, folklorisztikus mozzanatokkal. A *Szekértemetési-domb* első adata a 19. század közepéről való, ám a név maga minden bizonnyal jóval régebbi: nagy valószínűséggel a kiemelkedésen ennél korábbi időkben átvezető „szekérsülylyesztő” útról kaphatta a nevét. Egyes helybeliek a török kori csaták emlékét látják benne, de a magyarázatok során felmerült a kincessel elsüllyedt szekér népmesei motívuma is. A név története ugyan akár a középkorba is visszanyúlhat, ám a fenti magyarázatok nyilvánvalóan nem adnak eléggé szilárd alapot ahhoz, hogy ezt a feltevést kellően alátámasszák.

4. Számos olyan megnevezést ismerünk, amelyek ugyanarra a helyre, denotátumra vonatkozóan időben egymást követik. A Tapolcafülé északkeleti határszélén végigfolyó patakocska *Csorgó-ér*-ként tűnik föl a 14. században, s így említik a következőkben is. A 18. században aztán szerepel *Nagyteveli-ér* és *Ér-folyás* néven is. A 19. században pedig *Sebők sédje*, *Jári-patak* és *Séd*, *Séd ere* formában is előjön, de még ez idő tájt is előfordul a *Csorgó-ér*-ként való megnevezése. A 20. században viszont már csak a *Séd*, *Sédi-ér* és a *Jári-patak* formák voltak használatban. E jó féltucatnyi név közül egyesek bizonyos időszakokban egymással nyilvánvalóan párhuzamosan léteztek, akár több is egyidejűleg – ahogyan ez napjainkban is megfigyelhető –, ám az egyes névváltozatok létét az adatolás alapján időhatárokhöz aligha köthetjük. Némelyik névforma relatív, egymáshoz viszonyított kronológiáját azonban valószínűsíthetjük: a források arra utalnak, hogy közülük a *Csorgó-ér* volt a legkorábbi névforma, s a *Jári-patak* talán a legújabb, a *Sebők sédje* pedig csak rövidebb ideig lehetett használatban.

E példa már arra a problémára is rávilágít, hogy nemcsak a nevek keletkezési idejét nem könnyű meghatározni, hanem ugyanilyen problematikus a névhasználatból való kiesésüknek a megállapítása is. Ebben a kérdésben valójában csak a mai kommunikációs gyakorlat lehet az egyedüli objektív és kétségbevonhatatlan információforrás: ha egy közösségben már egyetlen beszélő sem ismer valamely, a múltból adatolható a helynevet, akkor valóban nem kételkedhetünk a név kiveszésében.

A Tapolcafülé délnyugati határfolyásaként szereplő *Fekete-ér* nevét Pesty Frigyes 1864-ből való gyűjteménye – amely a többi adatából következtethetően a helybeliek névismeretét meglehetősen hitelesen tükrözi – még tartalmazza, az 1970-es években viszont azok a 80 évnél is idősebb emberek, akikről a faluban helyneveket gyűjtöttem, már nem említették a megnevezést, sőt nem is emlékeztek arra, hogy valaha is hallották volna, noha ők gyermek éveiket még a 19. század végén élték. A 14. századtól (vagy akár korábbi, meg nem határozható idő-

től) létező név tehát a 19. század utolsó harmadában kophatott ki a használatból, bizonyára azzal is összefüggésben, hogy a közigazgatási határok változásával a kis patak elvesztette határjelölő szerepét. E patak mellett feküdt a jó darabig határjelként is szolgáló *Bükk-kút* nevű forrás, amelyet ugyancsak a 14. századtól említenek az iratok. Utoljára a 18-19. század fordulóján szerepel, ezt követően azonban nem tudunk róla: arra vonatkozóan, hogy mikor avulhatott ki a használatból, arról semmilyen információval nem rendelkezünk. A Fekete-ér egyik oldalvizének, a *Sás vize* nevű kis pataknak pedig csupán egyetlen adatát ismerjük a 17. századból, ettől függetlenül azonban akár évszázadokon át is használhatták a megnevezést, a fenti nevekhez hasonlóan.

Az itt bemutatott névpéldák általános jellegzetességeik révén jól mutatják, hogy az egyes nevek használatának időhatárait akár csak közelítő pontossággal is csak kivételes esetekben tudjuk meghatározni. Ezért az egész névrendszer átfogó kronológiai értékelésekor egyedüli megbízható forrásként az adatolásra támaszkodhatunk. Ha a nevek abszolút kronológiája ezek révén nem is határozható meg, a relatív, egymáshoz viszonyított időbeliségüket viszonylag megnyugtatóan felderíthetjük.

5. A történeti forrásadatok értékelésében azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a névszociológia szempontjait sem, azaz törekednünk kell az egyes névadatok használati értékének a megállapítására is. Afelől persze nemigen lehet kétségünk, hogy a történeti források nagy része a helybeliek valós névhasználatát tükrözi, mivel a kérdéses helyek azonosítását ez biztosíthatja minden körülmények között a legegységesebben. A nevek nyelvi jellege azonban felhívhatja a figyelmünket az ettől eltérő névhasználói körökre. A Tapolca patak megnevezéseként a 18. és a 19. századból fennmaradt *Tapolcafői-víz*, *Tapolcafő vize*, *Tapolcafői-folyó* formák például aligha lehettek Tapolcafőn használatban, leginkább a környéken lakók vagy akár máshova való hivatalnokok nyelvi lenyomataként értékelhetjük őket. A *Kövécsgödör Gannai úti* és a *Kövécsgödör országúti* névforma egy 1853-ból való dokumentumban szerepel. Hátravetett jelzős szerkezet ezeken kívül Tapolcafőn egyetlen helynévben sem fordul elő, ahogyan a *kövécse* szó sem (ez rendre *göbécse*-ként jelenik meg), ami arra enged következtetni, hogy egy hivatalos személy alkothatta e megnevezéseket, bizonyára nem függetlenül persze a helyben valószínűleg hallott *Gannai úti göbécsegödör*, illetve *Országúti göbécsegödör* formáktól.

Egyes ma használatos nevek névszociológiai helyzetéből is következtethetünk olykor arra, hogy rövid időn belül kieshetnek a névrendszerből: nagy valószínűséggel ez lesz ugyanis a csakis az idős emberektől hallható nevek sorsa. Az ilyen megnevezések többnyire azért nem hagyományozódnak tovább a közösségben, mert az általuk jelölt objektumok már nem léteznek, vagy jelentősen csökkent a fontosságuk. Tapolcafőn a gyűjtés idején, az 1970-es években ilyen

név volt a *Delelő-kút*, a *Kis-hegyi-kút*, a *Cseke-nádas*, a *Jegyző-föld*, a *Vajda-rét*, a *Szalai-rét*, a *Nikszprót* és a *Vakér*. Meglehet, hogy ezek mára, mintegy négy évtized múltán, két generációt követően teljesen el is tűntek a nyelvhasználatból.

Tapolcafő helynévtára azt is megmutatja, hogy a többnevűség minden korban jellemzi az egyes névvel megjelölt helyeket. E szinonim nevek névszociológiai státusa azonban más és más: egyesek ritkábbak, mások gyakoribbak, némelyeket csak az idősebbek használnak, másokat viszont a fiatalok. A falu belterületén lévő egyik dombot az idősebbek még *Ó-temető*-nek is ismerik, a fiatalabbak már csak *Zsidó-domb*-nak mondják. A *Tanító-föld*-et az öregek inkább *Mester-föld*-nek nevezik, és ők használják már csak a *Haraszt* nevű hely *Prófunt-Haraszt* névváltozatát is.

Ez a helyzet persze jószerével csak az élő, kortárs helynévanyagra vonatkozóan mérhető fel egy alaposabb, sok adatközlőt megszólaltató gyűjtés útján, ám ugyanilyen névszociológiai változatosság jellemezhetette a korábbi idők névhasználatát is. A forrásokból kihámozható többnevűség mögött tehát eltérő névszociológiai jellemzők sejthetők, amelyek a névszinonimák eltérő kronológiai jellemzőire utalhatnak.

A nevek szinonimitását a közelmúltban a fent már említett munkámban (Hoffmann 2015) Nagykörű helyneveivel való összevetésben röviden érintettem. Azt állapíthattam meg, hogy Tapolcafő helynévkincsében egyáltalán nem ritka az a jelenség, hogy egy-egy helynek több tulajdonnévi megnevezése is létezik: a mai, élőnyelvi nevek esetében a névvel megjelölt helyek és a névformák arányszáma 1,4, ami azt jelenti, hogy minden névviselő objektumra 1,4 név esik. A továbbiakban a névrendszer kronológiai viszonyainak áttekintése során a szinonimitásra is tekintettel leszek,³ mivel ez a névrendszer változásának, változékonyságának is fontos indikátora.

6. Az alábbiakban Tapolcafő helynévállományának a kronológiai viszonyait a helynevek adatolása alapján mutatom be. Elsőnek a nevek mennyiségi változását tárgyalom évszázadonkénti elkülönítésben:⁴ az alábbi táblázat azt mutatja

³ A többnevűségnek azonban itt csak azokat az eseteit vettem figyelembe az itteni, elnagyolt vizsgálatnak megfelelően, amelyekben a névváltozatok között lexikális eltérés mutatkozik. Nem voltam tekintettel az olyan morfológiai eltérésekre, mint például a birtokos jelzős szerkezet jelölt vagy jelöletlen volta (*Pap-rét* – *Pap rétje*), az egyes és többes számú formák párhuzamos használata (*Nyolcas* – *Nyolcasok*), az *-i* képzőnek a névstruktúrában való megléte vagy hiánya (*Delelő-kút* – *Delelői-kút*). Figyelembe vettem viszont az olyan névszerkezeti eltéréseket, mint a *Keleti-Országúti-dűlő* – *Keleti Országútra dűlő*, mivel ezek között kronológiai különbségek sejthetők.

⁴ A 16. század előtről való adatokat együtt tüntetem fel az ide tartozó nevek kis száma miatt. A 20. század elején megjelent tájnyelvi kismonográfiák (Beke 1905, Horváth 1906) élőnyelvi gyűjtésen alapuló adatait a 19. századi nevekhez számítottam, mivel valójában annak az időszaknak a nyelvhasználatát tükrözik.

meg, hogy az egyes évszázadokban hány helynév adatolható a község területéről.

	-16. sz.	17. sz.	18. sz.	19. sz.	20. sz.
a denotátumok száma	11	30	71	151	205
a nevek száma	12	34	93	201	301
szinonimamutató	1,09	1,13	1,31	1,33	1,47

A fenti táblázatból kitűnik, hogy időben visszafelé haladva a névvel megjelölt helyek, objektumok száma egyre erősebb mértékben csökken. A 20. századhoz képest a 19. században a háromnegyedére, a 18. században nagyjából a felére, a 17. században a négytizedére, aztán pedig a bő egyharmadára. Még intenzívebb a csökkenés mértéke a nevek mennyiségében. Ennek fő oka nyilvánvalóan a történeti források egyre gyérülő számában kereshető. A 20. századi adatok a névállomány viszonylag teljességét képviselhetik, a régebbi korokból viszont közel sem maradhatott ránk az adott korban létező minden helynév. Felvetődik azonban a kérdés, hogy a névadatok számának csökkenése mögött vajon csupán adatolási problémát láthatunk-e, vagy ez egyúttal azt is jelenti, hogy régebben kevesebb név lehetett használatban a településen. Erre a kérdésre igen nehéz választ adni.

Spekulatív módon sokféleképpen megközelíthető a probléma, de ilyen alapon akár egymásnak homlokegyenest ellentmondó következtetésre is juthatunk az alkalmazott nézőponttól függően. Leginkább a nevek folyamatos kihalásáról szólnak az e körben megfogalmazott gondolatok, amiből az is következhet, hogy a régebbi korokban egy-egy településen nagyobb mennyiségű névanyaggal számolhatunk, mint amit például ma ismerünk. E kérdés objektív megítéléséhez a névadás és a névhasználat – ha úgy tetszik mennyiségi – körülményeit kellene jobban ismernünk, azt, hogy a névadást motiváló tényezők (a táj jellege, a rajta élő emberekkel való kapcsolata, ezek gazdasági tevékenysége stb. stb.) milyen súllyal esnek latba a névállományok egészének alakításában. A névadási folyamatok intenzitásának a feltárásában, a névadást kiváltó okok, a pragmatikai tényezők szerepének bemutatásában ígéretesnek tűnnek az élő névanyagra vonatkozó névsűrűség-vizsgálatok (lásd például Szemák 2012, Nagy M. 2013, Hoffmann 2015), e téren a helynévkutatás azonban éppen csak a kezdő lépéseket tette meg. Az esetleg feltárható szabályszerűségeknek a történeti alkalmazása is külön kutatásokat kíván, így érthető, hogy az itteni elemzésben egyelőre nem támaszkodhatunk erre a kutatási területre.

Némi segítséget adhat talán a történetiség kérdésében a szinonimamutatók vizsgálata is, mivel a szinonimitás egyúttal a névrendszer változását is jelző sajátosság. Tapolcafő mai helynevei között minden egyes névvel megjelölt hely-

re csaknem másfél megnevezés jut, azaz minden második denotátumnak két neve van.⁵ A 18. és a 19. században is meglehetősen jellemző volt a többnevűség: a fennmaradt adatok alapján azt látjuk, hogy abban az időben minden harmadik objektumra esett két megnevezés. A korábbi századokban ez a mutató jóval alacsonyabb – minden nyolcadik-kilencedik helyre jut két név – ezt azonban leginkább a gyér adatolás, az adatok kis száma magyarázhatja. Kérdés persze az is, hogy a névrendszerek nagysága, a beletartozó nevek számbelisége és a szinonimitás mértéke között létezik-e valamiféle összefüggés: az erre vonatkozó kutatások hiányában azonban e kérdésre egyelőre sajnos nem tudunk válaszolni.

Mivel a szinonimitás tehát a névrendszerek változékonyságával is kapcsolatban álló tényező, Tapolcafő esetében például a magasabb szinonimaértékek jelezhetik akár a névállománynak az átlagosnál intenzívebb változását is. Ezt felmérhetjük olyan módon is, hogy megvizsgáljuk a névkincsbe újonnan bekerülő, illetve onnan kieső nevek számát, arányát és időbeli viszonyait. Ezzel párhuzamosan azt is célszerű figyelembe venni, hogy a megnevezett helyek tekintetében hogyan alakulnak a fenti viszonyok. Az alábbi táblázatban azt tüntettem fel, hogy egy-egy évszázadban hány új, korábban nem szereplő helynév tűnik fel a forrásokban, másfelől pedig hány név esik ki úgy, hogy a későbbiekben soha nem szerepel a tapolcafői helynevek között, illetőleg bemutatom azt is, hogy ezek a nevek hány denotátumot érintenek.

	-16. sz.	17. sz.	18. sz.	19. sz.	20. sz.
az új nevek száma	12	23	71	144	194
a kieső nevek száma ⁶		1	12	36	94
az új névvel jelölt helyek száma	11	20	51	99	95
a kieső névvel jelölt helyek száma		1	9	19	47

A fenti számok a névanyag viszonylag gyors cserélődését mutatják. Évszázadról évszázadra eltűnt az adatolható tapolcafői helynevek egyharmada (a 18. és a 19. században), fele (a 20. században). Másfelől viszont az adott időszak névállományának a kétharmada (a 17. és a 20. században), háromnegyede (a 19. században), sőt négyötöd része (a 18. században) új névként jelent meg az adott

⁵ Ez konkrétan persze nem így valósul meg, mivel vannak három, sőt több nevet viselő helyek is.

⁶ A kieső nevek száma azt jelöli, hogy az adott évszázad adatai közül mennyi hiányzik a következő században. A 18. században említett 12 kieső név tehát a 17. században még része volt a névállománynak, a 18. században és később ezek azonban már nem adatolhatók.

korszakban. Időben előre haladva erőteljes növekedés mutatkozik meg mind a fogyás, mind a növekedés oldalán, s noha a kiesési folyamat arányaiban intenzívebb (évszázadonként megháromszorozódik az eltűnő nevek száma), mint a növekedés mértéke, mégis összességében a gyarapodás határozza meg a névállomány egészének mozgását (az adatolhatóság szintjén legalábbis), mivel abszolút értékben az új nevek száma a kiesőkénél jóval magasabb. Hasonló tendenciákat figyelhetünk a meg akkor is, ha a névvel megjelölt helyek számát vesszük figyelembe.

7. A fenti adatok értékelését, a belőlük levonható következtetések megfogalmazását egyelőre igencsak megnehezíti az a körülmény, hogy más névállományokra vonatkozó, hasonló vizsgálati eredményekkel nem rendelkezünk. A névrendszerek kronológiai jellemzése – ugyanúgy, mint sok más sajátosságuk bemutatása is – empirikus elemzéseken alapulhat. Ahhoz azonban, hogy tapasztalatainkat az általánosítás igényével is megfogalmazhassuk, nagy számú, jól adatolt helynévállomány szisztematikus feldolgozására van szükség. Ezek elvégzését követően a fenti megállapításaim is bizonyára finomításra, kiegészítésre vagy akár újragondolásra szorulnak majd.

Irodalom

- Beke Ödön 1905. *A pápavidéki nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 17. sz. Budapest.
- Bíró Ferenc 1999. *Körösladány helynevei*. Eger.
- Bíró Ferenc 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- Bíró Ferenc–Kalcsó Gyula 2004. *Köröstarcsa helyneveinek tára és rendszere*. Eger.
- Györffy Erzsébet 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen.
- Hoffmann István 1984–85. A helynévrendszer változásai egy határreösszé vált településen. *Magyar Nyelvjárások* 26–27: 103–14.
- Hoffmann István 2010. A helynév-etimológiától a helynév-rekonstrukció felé. In: *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Szerk. P. Lakatos Ilona–Sebestyén Zsolt. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó. 63–70.
- Hoffmann István 2013. *Mikrotoponimiai vizsgálatok 1. Tapolcafü helynevei*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 30. Debrecen.
- Hoffmann István 2015. Nagykörü és Tapolcafü. Összehasonlító névrendszertani vizsgálat. Megjelenés alatt.
- Horváth Endre 1906. *A bakonyalji nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 34. sz. Bp.
- Inczei Géza 1967. A földrajzi nevek történeti rétegződéséről. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1967: 79–91.

- Nagy Máté 2013. *Vizsgálatok a Bodrogköz helyneveinek köréből*. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- Papp László 1969. Földrajzi neveink továbbélése. *Magyar Nyelvőr* 93: 116–9.
- Reszegi Katalin 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 21. Debrecen.
- Sebestyén Árpád 1960. Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958*. Pais Dezső közreműködésével szerk. Mikesy Sándor. Budapest. 82–5.
- Szemák Éva 2012. *Helynévvizsgálatok a romániai Szatmár megye területéről*. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- Tóth Valéria 2008. *Településnevek változástudományi vizsgálata*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 14. Debrecen.